

DR. ABDÜLHAK ADNAN ADIVAR (1882-1955)

İLK SAĞLIK BAKANI

Turhan ADA

Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul

ÖZET

Milli Mücadele döneminde, eşi Halide Edip Hanım ile birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alan Doktor Adnan (Adivar) Bey, 23 Nisan 1920 tarihinde, Büyük Millet Meclisi'nin açılışında bulunmuş ve ilk sağlık bakanı seçilmiştir. Bir yıl kadar devam eden bu görevi esnasında, son derece kısıtlı imkanlarla, önemli icraatlar yapan Doktor Adnan Bey, meclis zemininde şiddetle eleştirildiği gibi, beklediği

oranda bir destek de bulamamıştır. Ancak, bütün bu zorluklara rağmen, sağlık alanında, hem kurumsal açıdan, hem de yasal alt yapı konusunda, önemli eksikliklerin giderilmesini sağlamış, bölge halkının sağlık sorunlarıyla, doğrudan ilgilenmiş, Mustafa Kemal Paşa ve annesi ile de yakın temas halinde olmuştur.

Anahtar kelimeler: Adnan Adivar, milli mücadele, birinci meclis, sağlık bakanları.

C	İLETİŞİM İÇİN: Turhan Ada Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul tada@yildiz.edu.tr
ORCID	TA https://orcid.org/0000-0003-3670-2365
✓	GÖNDERİLDİĞİ TARİH: 16 / 10 / 2023 • KABUL TARİHİ: 20 / 10 / 2023

ABSTRACT

Doctor Adnan (Adivar), who was next to Mustafa Kemal Pasha with his wife Halide Edip Hanım during the National Struggle, was present at the opening of the Grand National Assembly on April 23, 1920 and was elected the first minister of health. During this duty, which lasted for about a year, Doctor Adnan Bey, who carried out important actions with extremely limited opportunities, was not only strongly criticized on the floor of the

parliament, but also did not find the support he expected. However, despite all these difficulties, he provided the elimination of important deficiencies in the field of health, both in terms of institutional and legal infrastructure, was directly interested in the health problems of the people of the region, and was in close contact with Mustafa Kemal Pasha and his mother:

Keywords: Adnan Adivar, national struggle, the first Turkish grand national assembly, ministers health.

HAYATI

Ailesinin bütün bireyleri gibi bilimsel kişiliği ile ön plana çıkan Doktor Abdülhak Adnan Adivar, 1882 yılında babasının “Sancak Nâibi” olarak görev yapmakta olduğu Gelibolu’da doğmuştur. Liseyi, Dersaadet Mekteb-i İdâdîsi’nde, yüksek tahsilini ise 1905 yılında, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’de tamamlamış, eğitim dönemi devam ederken, Sultan II. Abdülhamid karşıtı Jöntürklerle beraber kaçtığı Almanya’da, Prof. Dr Friedrich Krauss’un önce öğrencisi, sonra asistanı olmuştur.

II. Meşrutiyet’in ilan edildiği 23 Temmuz 1908 tarihinden sonra Tıp Fakültesi Dahiliye Kürsüsü’nde “Muallim Muavini” (Doçent) sıfatıyla görev yapan ve gösterdiği performans dolayısıyla “Müdürlük” makamına (Dekan) atanan Doktor Adivar, Trablusgarp Savaşı’na “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Müfettişi” olarak katılmış, savaş sonrasında ise Hilâl-i Ahmer Genel Sekreterliği’nde bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı’ndan önce atandığı “Sıhhiye Umum Müdürlüğü”, daha sonra üstlendiği Saha “Sıhhiye Umum Müdür Muavinliği” gibi görevleri, bir hekim olarak mesleğinin zirvesinde olduğu yıllara rastlamaktadır.

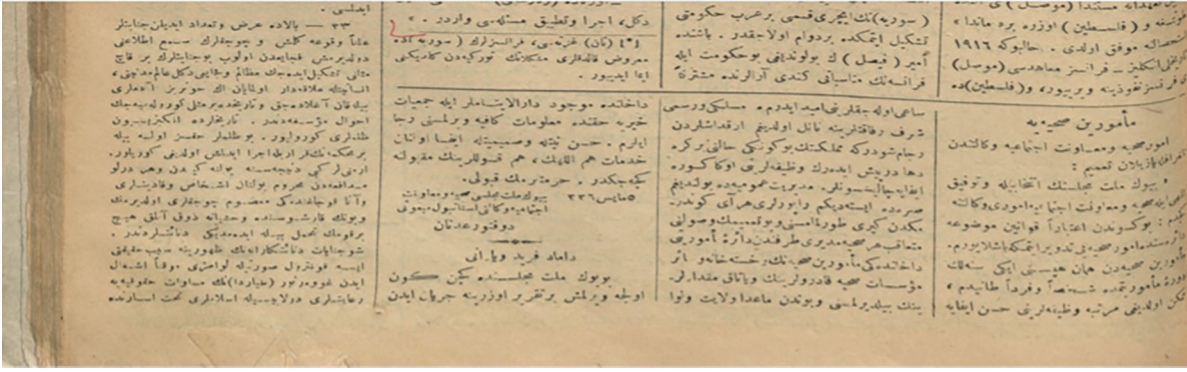
Mondros Mütarekesi’nin ilânını müteakip “İstanbul Mebusu” seçilen Doktor Adivar, şehrin 16 Mart 1920’de İtilâf Devletleri tarafından işgali üzerine, eşi Halide Edip ile birlikte Anadolu’ya geçerek Mustafa Kemal Paşa’nın yanında yer almış, Birinci Büyük Millet Meclisi hükümetinde, sırasıyla “Sıhhiye Vekili” ve “Meclis İkinci Reisi”, dönem sonunda da, “Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhası” sıfatıyla görev yapmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra 1924’te yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın öncü isimleri arasında yer alan Doktor Adivar, 1925 yılında eşi ile birlikte Avrupa’ya gitmiştir.

1939 yılına kadar devam yurt dışı yılları, Doktor Adivar’ın bilim tarihçisi olarak sivrildiği bir dönem olmuş, İngiltere’de ve on yıl kadar kaldığı Fransa’da, daha çok bilimsel çalışmalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Paris’in ünlü okullarından Ecole des Langues Orientales Vivantes’da hocalık yaparken 1939 yılında bastırıldığı “La Science chez les Turc Ottomans” isimli eseri bu sürecin en dikkat çekici mahsülüdür.

Aynı yıl İstanbul’a dönen Doktor Adivar, 1940 yılında, Maarif Vekâleti tarafından tercümesine karar verilen İslâm Ansiklopedisi’nin Yayın Kurulu Başkanlığı’na getirilmiş, Paris’te Fransızca olarak basılan kitabının genişletilmiş baskısı olan Osmanlı Türklerinde İlim ve diğer eseri Tarih Boyunca İlim ve Din bu dönemde yayımlanmıştır. 1946 yılında, Demokrat Parti İstanbul listesinden bağımsız milletvekili seçilen ve yurda dönüşünden sonra kaleme aldığı birçok makaleyi Bilgi Cumhuriyeti Haberleri (1945), Dur Düşün (1950) ve Hakikat Peşinde Emeklemeler (1954) adlarıyla kitap haline getiren Doktor Abdülhak Adnan Adivar, 1 Temmuz 1955 tarihinde hayata veda etmiştir.¹

DOKTOR ADNAN ADIVAR’IN SİHHiYE VEKİLLİĞİ DÖNEMİ

23 Nisan 1920’de, yakın dönem Türk tarihinin en önemli evrelerinden biri başlamış, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıyla, Milli Mücadele sürecinin en kritik eşiği aşılmıştı. Bundan sonra, Anadolu coğrafyasında dağınık halde bulunan bütün siyasi ve askeri direniş teşkilatları, tek çatı altında toplanacaktı. Kurtuluş mücadelesi içindeki toplumun kaybedecek zamanı olmadığı gibi yeni kurulan meclisten beklentileri de oldukça fazlaydı.²

Resim 1. Sıhhiye Vekili Doktor Adnan Bey'in 5 Mayıs 1920 tarihli tamimi... Tamimde, bütün hekimlerden, sorumluluk bilinci içinde davranarak bakanlığa her ay düzenli biçimde çalışma raporu göndermelerini isterken, sıhhiye müdürlerinden bölgelerindeki hekim, yatak sayısı, yetimhaneler ile yardım kuruluşları hakkında bilgi talep ediyor. Hakimiyet-i Milliye, No: 32, 24 Mayıs 1336 (1920), s. 3.

Bu realiteyi dikkate alan Mustafa Kemal Paşa ve ark'ları, hükümet üyelerinin bir an önce belirlenmesi için harekete geçmişler, 1 Mayıs 1920'de gündeme getirdikleri "BMM İcrâ Vekillerinin Sûret-i İntihâbına Dâir Kanûn Teklifi" 2 Mayıs'ta kanunlaşmış, bir sonraki gün yapılan seçimlerle ilk BMM Hükümeti kurulmuştu.³⁻⁶ Vekillerin (bakanların), tek tek, oylama usulü ile belirlendiği bir meclis hükümeti sistemi geçerli olduğu için, Meclis Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa en yetkili figür konumundaydı.^{3,6-8} Bu hükümette "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili" sıfatıyla yer alan Doktor Adnan Bey, vekil olmaya hak kazanan milletvekilleri arasında aldığı 127 oy ile en yüksek oy oranına erişmişti.^{3,6,8}

Beklediği hükümeti kuran BMM artık daha etkin olabilecekti. İcrâ Vekilleri de, öncelikle var olanı korumayı ve imkanlar ölçüsünde daha iyiye ulaşmayı öngören bir programın takipçisi olacaklardı.⁹ Hükümet Programı'nda, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin amaçlarına ilişkin olarak, sâde bir ifade ile, şu hususlar vurgulanmaktaydı: "Bu konuda, bugünkü parasal durumumuzun elverdiği ölçüde ve olabildiğince tutumlulukla sağlık ve sosyal yardımın gerçekleştirilmesine çalışılacaktır. Halkın ve ülkede bulunan sağlık kurumlarının ilaç ve sağlıkla ilgili gereçler konusunda güçlüğü uğramaları için şimdiden bu gibi gereçlerin ülkeye ithâl edilmesine çalışılıyor. Elimizde bulunan ilaçları ve hekimliğe mahsus eczâyı savurganlık yapmadan kullanırsak bu bunalımlı dönemi kolayca atlatabileceğimizi sanıyoruz. Salgın hastalıkların, bu yıl ülkede önceki savaş yıllarına nispetle pek az olduğunu şükranla ifade etmekle beraber bugün sosyal hastalıklar adı altında anılan malarya ve frenginin zararının

sınırlanması için devletin bütün kollarıyla birlikte tedbir alacağımızı söylemek isteriz".⁶

Millî Mücadele, sekiz-dokuz milyonluk Türk nüfusun gücü ile yapılacaktı. Türkleri zayıf düşüren yalnızca iç düşmanlar ve yoksulluk değildi. Verem, trahom, sıtma ve frengi de insan kaynağını son derece verimsiz kılıyordu.¹⁰ Bu durumu göz önüne alan Sıhhiye Vekili Doktor Adnan Bey, diğer kabine üyeleri gibi, vekillğe seçildikten hemen sonra çalışmalarına başladı. 5 Mayıs'ta ilk tamimini yayınladıktan sonra (Resim 1) ilk işi bir vekâlet binası temin etmek oldu.³ Daha sonra, bütün engelleri aşarak Ankara'da, bir Kuduz Dispanseri kurmayı başardı. Bu çeşit kurumların yalnızca İstanbul'da bulunması nedeniyle Ankara çok zor günler geçirmişti. Konuya temas ederken "Burada bin bir müşkilâtla bir Dâü'l-Kelb (Kuduz Hastânesi) açabildik. Her taraf kapanmış olduğu halde, kaçak şişeler içerisinde birçok müşkilâtla levâzım ve edviye (ilaç) getirterek bu Dâü'l-Kelb müessesesini açabildik. Sonra tabîi bundan hiçbirinize bahsetmedim, vicdanen muazzeb oluyordum (azap çekiyordum)." şeklinde bir yorumda bulunan Doktor Adnan Bey, bunun ardından, Sivas'ta bulunan Aşı Müessesesi'nin 25.000 kişiye hitap edebilecek bir kapasiteye erişmesini sağladı.¹¹

3 Mayıs 1920'de kurulan ilk BMM Hükümeti, kısa süre içinde gerek icra (yürütme) alanındaki başarıları ve gerekse fikir özgürlüğünü önceleyen yaklaşımlarıyla kendisini kanıtladı. Ancak, bu niteliği sayesinde, kimi fikir adamları tarafından, "gelmiş geçmiş en demokrat meclis" olarak nitelendirilen BMM'nin tenkitçi karakteri, Doktor Adnan Bey'i çoğu kez zor durumda bırakmaktaydı. Çünkü, dönemin koşulları göz önüne alındığında

fazla iddialı bir isme sahip olan Sıhhiye Vekaleti, dikkat çekilen başarılı icraatlarına rağmen, birçok konuda yetersiz kalmakta, bu da meclis zemininde eleştirisi konusu olmaktaydı. Doktor Adnan Bey, yıllar sonra kaleme aldığı anılarında konuyla ilgili olarak şunları yazacaktı:

“Meclis toplanmadan bir iki gün evvel, Ankara'nın Kalaba Köyü civârında eski Ziraat Mektebi binâsının geniş salonunda Yusuf Kemâl Bey arkadaşımız, medenî bir memlekette sıhhiyenin bir vekâlet haline getirilmesi lüzûmünü belâgat ve kudretle müdafaa etmiş ve hattâ vekâletin ismine bir de Muavenet-i İctimaiye sözünün ilâvesiyle bu işle vazîfelendirilmesini teklif etmişti. Bana da fikrimi lûtfen sordular. Ben ise hakikaten “haşre âlâmet olan o hengâmede” muavenet-i içtimaiye şöyle dursun, sıhhat işlerinin bile yürütülebileceğinde mütereddiddim. Muavenet-i İctimaiye tabiri bir söz olarak konulacağı için itiraz etmedim”.¹²

Ancak, Ankara'da böylesine kritik günler geçirmekte olan Sıhhiye Vekili Doktor Adnan Bey, meclis içi tartışmalarla uğraşmak yerine uzun yıllar emek verdiği Hilâl-i Ahmer Cemiyeti üzerinde yoğunlaştı. Bu bağlamda, cemiyetin Eskişehir Murahhaslığı'nın “Anadolu Murahhaslığı” adı altında reorganize edilmesini sağladı. Ancak, bir süre sona İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde işgal edilmiş olması nedeniyle şehirdeki Umûmî Merkez ile Anadolu arasındaki irtibat koptu. Bu gelişme üzerine soruna çözüm bulmak için harekete geçen Doktor Adnan Bey, Doktor Besim Ömer Paşa'nın da aralarında bulunduğu birkaç hekim arkadaşıyla birlikte cemiyetin Ankara teşkilâtını (Resim 2) “Umûmî Merkez” haline getirdi.¹³

Sıhhiye Vekili Doktor Adnan Bey, bölge halkının sağlık sorunlarıyla da yakından ilgileniyordu. Eşi Halide Edip Hanım ile birlikte taşındıkları küçük evlerini bir çeşit sağlık Merkezi haline getirmişti.¹⁴ Çevre köylerde oturan ve çoğu sıtmalı olan Ankaralılar, sık sık Doktor Adnan Bey'in evine geliyorlardı.¹⁴ Ağır hasta olan bir çocuğu tedavi ettiği için kendisine güven duymaktaydılar.¹⁵ Hastalarının halinden anlayan saygın bir tıp adamı ile muhatap olduklarının da bilinci içindeydiler.¹⁶ Doktor Adnan Bey, zayıf bünyesine ve sabahın ilk ışıklarına kadar süren siyasi çalışmalarına rağmen bütün hastaları ile yakından ilgileniyordu.

Boş olduğu cuma günlerini ise tamamen bu işe tahsis etmişti. Yoksul olan hastalarının ilaçlarını, mütevazı bir gelire sahip olmasına rağmen kendi imkanlarıyla temin ediyordu.¹⁷ Eşi Halide Edip bugünleri kaleme aldığı anılarında şu satırlara yer verecekti:

“Bugünlerde gece yarısından az önce eve gelir, bazen de sabahın beşlerine kadar dışarıda kalırdı. Mustafa Kemâl Paşa'nın anormal denebilecek bir enerjisi olduğu için sabahleyin uyurdu. Fakat Doktor Adnan sabah sekizde göreve gitmek zorundaydı. Bu durum sıhhatini çok tehlikeli bir hâle sokmuştu. Kalaba'nın hastaları da peşini bırakmazlardı. Sabahleyin evden çıktığı vakit ya da gece yarısına doğru döndüğü zaman mutlaka onu Kalaba'nın hastaları beklerdi. Cuma günü, tek dinlenme günü olmakla beraber saat sekizden önce kalkar odayı ısıtır ve çevre köylerin hastalarını karşılardı. Kadınlar sofada erkekler ise kapı önünde birikirlerdi. Doktor Adnan onlara âdeta sihirli bir hoca gibi bakardı”.¹⁵

Sıhhiye Vekili Doktor Adnan Bey, bir hekim olarak bu ve benzeri etkinlikler içindeyken, bir yandan da sağlık alanında ihtiyaç duyulan yasal alt yapı üzerinde çalışmaktaydı. Bu bağlamda ilk olarak Adli Tıp Kanunu'nu çıkarmış ve gemilerden alınan Sağlık Vergisi'ni artırmıştı.¹⁸ Ancak, gerek bütçesinin darlığı ve gerekse karşı karşıya bulunduğu diğer büyük güçlükler nedeniyle istediği ölçüde etkin olamıyordu.¹⁹ Karşı karşıya kaldığı bu olumsuzluğa ek olarak, oldukça kısıtlı imkanlarla ortaya koyduğu icraatlarını yetersiz bulan birçok milletvekili tarafından ağır şekilde eleştirilmiş, kendisini “yetkin kadrolardan ve yeterli maddi olanaklardan yoksun olduğunu” söyleyerek savunmuştu. Söz konusu tartışmalar esnasında kurduğu şu cümleler muhatapları üzerinde oldukça etkili olmuştu:

“İsterdim ki, bu meclisin karşısında ben daha ziyâde Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili gibi beyânatta bulunayım (...) Hükümetin diğer idâreleri gibi Sıhhiye de yeniden kuruluyor. Biz buraya geldiğimiz zaman 290 hekim lâzım olduğu halde elimizde ancak 180 hekim vardı ve şimdi yavaş yavaş gelen yeni hekimlerle bu işleri tanzime çalıştık ve çalışıyoruz. Maruz olduğumuz fakr u zarûrete rağmen yaptığımız hizmetleri ileri götürmek istiyoruz”.¹¹

Resim 2. Hilâl-i Ahmer Ankara Hey'et-i Murahhasası Grubu

Sağdan sola : (Oturanlar) 1- Murahhaslık Muhâsebecisi Osman Âsaf Bey; 2- Hilâl-i Ahmer Ankara Hey'et-i Murahhasası a'zâsından Kâimmakâm Doktor Ömer Lütfî Bey; 3- Hilâl-i Ahmer Ankara Hey'et-i Murahhasası a'zâsından Doktor İsmâil Besim Paşa; 4- Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umûmisi ve Ankara Murahhaslığı a'zâsından ve Tıp Fakültesi mu'allimlerinden Türkiye Büyük Millet Meclisi Re'is-i Sânisî Mu'allim Doktor Abdülhak Adnân Beyefendi; 5- Es-Seyyid Abdülmuttalib Bey

15 Ocak 1922 Hilâl-i Ahmer Mecmuası

Sihhiye Vekili Doktor Adnan Bey, karşı karşıya kaldığı bütün bu güçlüklerle rağmen, görev ve sorumluluk bilincinden sonuna kadar ayrılmadı. Bu bağlamda, can güvenliği nedeniyle memleketlerinden koparak iç bölgelere sığınan halkın sorunlarıyla da yakından ilgilenmeye başladı. Çağdaş devletlerin hassas olduğu, göçmenlerin iskânı, beslenmesi ve rehabilitasyonları ile ilgili problemlerde büyük artış görülmüştü. Belediyeler, bu sorunların üstesinden gelemiyor, kamuoyu konuyla ilgili yolsuzluk söylentilerini tepki ile karşılıyordu.²⁰ Doktor Adnan Bey, bu gerçekler karşısında Muhacirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin Sihhiye Vekilliği'ne bağlanmasını talep etmiş, ancak BMM bu talebine olumlu yanıt vermemişti.¹¹ Sihhiye Vekilliği de göçmenlerin problemlerini hemen halledebilecek durumda değildi. Bu durumu sağlıklı biçimde değerlendiren Doktor Adnan Bey, Muavenet Kanunu'nu hazırladı ve çok geçmeden, hem bu kanunun kabul edilmesini hem de Muhacirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin Sihhiye Vekilliği'ne bağlanmasını sağladı.²⁰ Bugünlerde eşi Halide Edip'in de aşağıda dikkat çektiği üzere aynı dava yolunda mücadele ettiği Mustafa Kemal Paşa ile annesi Zübeyde Hanım'ın sağlık sorunlarıyla da yakından ilgilenmekteydi:

“ Karargâhda, dışarıdan sâkin görünmekle birlikte güç anlar yaşıyorduk. Mustafa Kemâl Paşa gelir, bütün enerjisiyle çalışırdı. Aynı zamanda ateşi vardı ve hastaydı. Doktor Adnan ve Doktor Refik (Saydam) etrafında dolaşır, onunla meşgûl olurlardı....Mustafa Kemâl Paşa'nın annesinin Ankara'ya gelmiş olması Doktor Adnan'ı durup dinlenmeden onun yanına gitmeye zorluyordu. Anlaşılan Zübeyde Hanım'ın hastalığı önemli ve yaşaması mucizeydi. Doktor Adnan'ın boynuna kollarını dolar, yanaklarını öper, elini tutarak doğmuş olduğu Selanik şehrinden bahsederdi”.¹⁵

Bu ve benzeri icraatlarından da anlaşılacağı gibi Doktor Adnan Bey, “Sihhiye Vekili” olarak yalnızca mesleki etkinlikleriyle yetinmiyor, ülkesinin geleceğini ilgilendiren önemli gelişmeler karşısında oldukça yüksek bir performans sergiliyordu.

Nitekim, bir süre sonra vatansever ve özverili yaklaşımlarına yakından tanık olan TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın teklifini kabul etti ve BMM'nin 2 Mart 1921 tarihli oturumunda, 111 milletvekilinin desteğini alarak BMM İkinci Başkanı seçildi.²¹ Üstlendiği yeni sorumluk nedeniyle birkaç gün sonra Sihhiye Vekilliği görevinden istifa eden Doktor Adnan Bey için artık yeni bir dönem başlıyordu...²²

KAYNAKLAR

1. Ada T. Adnan Adivar, İstanbul, İstanbul, İ. B. B. Kültür A.Ş. Yayınları. 2010.
2. Koçak C. (eds.) Birinci Meclis. Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1998.
3. Abaloğlu YN. Birinci Büyük Millet Meclisi, İstanbul, Yenigün Yayıncılık. 1998: 69.
4. Atatürk MK. Nutuk-Söylev, Cilt II, Ankara, TTK Basımevi. 1989: 590.
5. Aydemir ŞS. İkinci Adam, Cilt I, İstanbul, Remzi Kitabevi. 1966:143.
6. Velidedeoğlu HV. İlk Meclis ve Millî Mücadelede Anadolu, İstanbul, Çağdaş Yayınları.1990: 31, 34, 156.
7. Dumont P. Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi. Birikim 1980; 61: 68-69.
8. Onar M. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, Cilt II, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları. 1995: s. 129, 130.
9. Tunaya TZ. TBMM Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri, Koçak C. (eds.) Birinci Meclis. Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1998: 9.
10. Selek S. Anadolu İhtilâli, İstanbul, Güneş Matbaacılık. 1965: 61, 312.
11. TBMM Zabıt Ceridesi, (I. Devre), Cilt VIII: 499-500.
12. Adivar A. Sıhate Dair Bir Sohbet. Akşam 12 Haziran 1950: 3.
13. Çapa M. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925). Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1989: 29, 52, 137, 353.
14. Engünün İ. Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi. 1978: 60.
15. Adivar HE. Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, Atlas Kitabevi: 116-220.
16. Adivar A. Hekim, İlaç ve Sonrası. Akşam 25 Eylül 1954: 2.
17. Halide Edip Adivar'ın "Doktor Adnan'ın Vefalı Dostlarına" başlıklı konuşmasının orijinal metni. İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi. Adnan Adivar Dosyası.
18. Goloğlu M. Üçüncü Meşrûtiyet, 3. Kitap, Ankara, Başnur Matbaası. 1970: 171, 179.
19. Adivar A. Hekimlere Dair. Akşam 21 Ekim 1949: 1.
20. Güneş İ. Birinci TBMM'nin Toplanması ve Nitelikleri, Koçak C. (eds.) Birinci Meclis. Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1998: 35, 41,338-339.
21. TBMM Zabıt Ceridesi, (I. Devre), Cilt IX: 17-19.
22. TBMM Zabıt Ceridesi, (I. Devre), Cilt IX: 47.